

LÖKÖS ISTVÁN főiskolai lektor:

VITKOVICS MIHÁLY SZERB—MAGYAR KAPCSOLATAIRÓL

Több ízben hangoztatott fontos irodalomtörténeti kérdés a szláv-magyar kapcsolatok története. Az 1955. novemberében megtartott II. Magyar Irodalomtörténeti Kongresszuson pl. maga Július Dolanský, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézetének igazgatója hangsúlyozta az ezirányú kutatások fontosságát: „Kétségtelen, — mondja Dolanský, — hogy az irodalmi kapcsolataink igen régi keletűek. Szlávista tudományunk eddig inkább csak a szláv népek közötti úgynevezett irodalmi kölcsönösség vizsgálatára szorítkozott. Eléggé figyelemmel kísérték a szláv irodalmak kapcsolatait a német, esetleg egyéb nyugat-európai olasz és skandináv irodalommal is. De mindmáig kevés tudományos munka vizsgálta rendszeresen a magyar-szláv irodalmi kapcsolatokat. Pedig mi sem természetesebb, mint, hogy ilyen kapcsolatok léteztek, s ezért tanulmányoznunk is kell azokat. „[1] 1958-ban Vujicsics D. Sztoján írja a kérdés egy szűkebb területéről, mégpedig a szerbhorvát-magyar irodalmi érintkezések történetéről szólva, hogy „A szerbhorvát-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok tanulmányozása: kölcsönhatások vizsgálata, olykor azok finom, szinte lélektani boncolgatása. Feltáratlan terület még. Mondhatnók azt is, hogy a külszíni fejtesen talán sosem jutottunk még túl. Szinte dicsekvés lenne mindkét részről, ha csak részeredményekkel is kérkednénk”[2].

A szerb-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokra vonatkoztatva nagyon helytálló a fenti megállapítás annál is inkább, mert történetileg már bebizonyított tény az említett kapcsolatok megléte. A két nép történelmét tanulmányozva csakhamar arra a megállapításra juthatunk, hogy hosszú időn át megvolt a kölcsönhatás egymás életére irodalmára egyaránt. Ezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az évszázadokon át tartó együttélés. Hivatkozhatnánk itt Árpád-kori emlékekre éppúgy, mint XV. vagy XVII. századiakra, amikor a legnagyobb méreteket öltött a szerbek bevándorlása Magyarország területére. 1690 után a török elleni felszabadító háborúk sikertelensége miatt Csernovics Arzén szerb pátriárka vezetésével mintegy 5—6000 szerb telepés jött be az országba, [3] hogy aztán kisebb-nagyobb településeket alkotva illeszkedjenek be az ország gazdasági életébe. Természetes, hogy elsősorban a délvidéken, régi hazájuk közelében telepedtek le, de sokan közülük eljutottak a Dunántúlra, Szentendrére, Csepel-szigetre,

sőt még Egerbe is, ahol a város kereskedelmi életében igen jelentős szerepet játszottak [4]. S érdekes, hogy ez a magyarországi szerbség az idők folyamán annyira megerősödött, hogy távol hazájától nemzeti irodalma és kultúrája újjáteremtője, ápolója és vezetője lett [5]. Pest-Budán alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia példáján buzdulva a Matica Srpska, az újkori szerb irodalmi és tudományos élet bázisa Jovan Hadžić-Miloš Svetić, író ösztönzésére néhány lelkes „pesti-szerb kereskedő” támogatásával [6]. Ugyanitt jelent meg az 1825-ben indult *Serbske letopisi* c. tudományos és irodalmi folyóirat, valamint a szerb könyvek nagyrésze is. De Magyarországról indult el a kor szerb irodalmának számos kiváló alakja: Jovan Rajić, Jovan Muškatirović Dositej Obradović, Lukijan Mušicki, Djordje Magarašević, hogy csak néhány jelentősebb nevet említsünk [7]. Így találhatta meg az utat a XVIII—XIX. század fordulóján Pestre került fiatal Vitkovics Mihály — aki maga is szerb származású, — a szerb irodalom és annak legkiválóbb korabeli képviselői felé, így válhatott sok tekintetben a szerb-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok lelkes propagálójává, tevékeny munkásává, sok esetben közvetítővé.

Témánk tárgyalása, a kapcsolatok vizsgálata során első helyen kell szólnunk Vitkovics szerb népdalfordításairól. Jelentős szempont ez annál is inkább, mert ő az első irodalmunk történetében, aki eredetiből fordít, s a „szerbus manier” utáni érdeklődést ezáltal hathatósan fokozza.

Ismeretes, hogy a szláv népies törekvések területén Herder megjegyzése nyomán (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. művében) jelentős fejlődés vette kezdetét. Több részen megindult a népdalok nagyarányú gyűjtése. A munkálatok eredményes voltát bizonyítják az olyan kiadványok, mint Kollár János: *Narodnie Zpiewanky I—II.* (Buda 1834—35) c. cseh és szlovák nyelven megjelent gyűjteménye, valamint a Vuk Karadžić által közreadott szerb népköltési gyűjtemény. (Kisebb változatban 1814-ben, majd a teljesebb, négy kötetes *Srpske narodne pjesme* 1823 és 1833 között) [8]. Ez utóbbiról tudjuk, hogy belőle 1826-ban egy német nyelvű válogatás készült *Serbische Hochzeitslieder*, herausgegeben von Dr Wolf Stephansohn Karadgich. *Metrisch in's Deutsche übersetzt von E. Eugén Wesely* címen E. Eugén Wesely vinkovcei tanár munkájaként. Bevezetőjében jó tájékoztatást nyújtott kora olvasóinak a szerb népdalokról, amely nálunk is érdeklődésre talált. A kiadvány „előfizetői között ott találjuk Jankovich Miklóst, Kollár Jánost, Rumy Károly Györgyöt, Schedel Ferencet és Vitkovics Mihályt” [9]. Természetesen ezekből az adatokból azonban nem kövkezik az, hogy kizárólag erre az időre esik a szerb modor, a szerb népdal iránti érdeklődés. Az első közvetítő e téren Kazinczy, aki Goethe német fordításaiból ülteti át magyarra „Azzan-agának” balladáját 1789-ben, s 1813-ban teszi közzé a Poétai berek-ben, majd a legjelentősebb és akkor erre leghívatottabb tolmácsoló Vitkovics Mihály lesz, aki — feltehetően — már 1814-től kezdve foglalkozik a szerb népdalok átültetésével. Mint 1819-ből való, A' szerbus vagy rácz nyelvről [10] c. értekezéséből tudjuk, ismerte a Karadžić-féle népdalgyűjtemény 1814-es bécsi kiadását, amelyből említett értekezésében közöl egyet szerb eredetiben és magyar fordításban:

Oj devojko pitoma ruzsiczel!
 Kad szí rászla, na sto szí gledala?
 Il szí rászla na bór gladajútyi,
 Il na jélu tanka ponoszitu,
 Il na móga brata nájmładjega?
 Oj junácse, moje járko szúncze!
 Nit szam rászla na bor gledajútyi?
 Ni na jélu tanku ponoszitu,
 Nit na tvóg brata nájmładjega;
 Vety szam mláda prama tebe rászla.

Hej lyánka, szelíd rózsácska!
 Midőn nőttél, mire tekintgettél?
 Nőttél-e a fenyőre tekintgetve,
 Vagy a vékony kevély jegenyére,
 Vagy az én legkisebb öcsémre?
 Hej bajnok, te az én forró napom!
 Nem nőttem én fenyőre tekintgetve,
 Sem a vékony kevély jegenyére,
 Sem a te legkisebb öcsédre;
 Hanem én, fiatal, hozzád képest nőttem [11].

Ugyanezen értekezésében közöl egy másik szerb dalt is, az előbb idézett mintájára eredetiben és magyar fordításban. Aki igazi, aktívabb fordító korszak azonban csak ezután következik, amikor is 1826-tól kezdve — nyilván egyrészt a Wesely-féle gyűjtemény ösztönzésére is — több ízben közöl a folyóiratokban szerb népdalfordítást. Így például a Hasznos Mulatságok 1826. évfolyamában a Felső Magyarországi Miner-vában (1827), s az Aurorában 1827—28-ban. Halála után ugyancsak az utóbbi közöl néhányat 1831—32-ben és 1833-ban.

Az eddig megjelent, Vitkovicsról írt méltatások, életrajzok szinte kivétel nélkül minden esetben foglalkoznak ezekkel a népdalfordításokkal, s több szempontból nyúlnak a kérdéshez. Szvorényi például megjegyzi, hogy „Kiváló jelentéket és érdeket kölcsönze föllépésének a szerb népköltészetből... tett... szerencsés fordításaival” [12]. Egy későbbi életrajzíró, Kosztolányi Zoltán, már arról is szól, hogy „Vitkovics fordításaiban többnyire megtartja... sajátságait [13] a szerb költészetnek; de el is tér tőle” [14]. Sőt még azt is tudni véli, hogy Vitkovics másokat is buzdított „...szerb dalok átfordítására és gyűjtésére” [15]. Szerinte Vitkovics szerb népdalfordításaiban „...jól eltalálja a szerb epikai költészet jellemző sajátságait: az elbeszélés nyugalmasságát, majd drámai gyorsaságát a párbeszédes formában, a népies nyelvet, az ismétlősorok alkalmazását...” [16], s megkockáztatja azt a megjegyzést is amelyet Horváth János is alkalmasnak lát a Bácskai regedal c. fordítás jellemzésére: [17] „...e fordítások olyan benyomással vannak ránk, mintha régi székely balladáinkat olvasnók...” [18]. Figyelmen kívül hagyja viszont azt a tényadatot, hogy Vitkovics után még egy Bajza (nem is beszélve Vörösmartyról, aki nem fordításban, hanem eredeti versben) is ügyesebben alkalmazza a „szerbus maniert”, pedig köztudomású, hogy nem az eredeti szöveg ismeretében végezte fordító munkáját.

Egy másik monográfia-író, Radits Dusán, már ennél tárgyilagosabban vizsgálja a szóban forgó kérdést, amikor leírja Vitkovics fordí-

tásairól a következőket: „Vitkovics észrevette a szerb epikai dalok... sajátosságát és ezt lehetőleg fordításaiban is vissza akarta adni. De a versmérték, meg a magyar nyelv szelleme miatt néha változtatnia kellett az eredetin...” [19]. Radits egyébként az első magyar viszonylatban, aki alaposabban próbálja vizsgálni Vitkovics fordításait; művében utal többek között a fordítások forrásaira is [20].

Ír azután a kérdésről Horváth János, amikor a „szerbus manier” útját, valamint a szerb népköltészet hatását vizsgálja irodalomtörténetünkben [21]. Vitkovics fordításairól szólva helyesen állapítja meg, hogy származásánál fogva vált a költő „...közvetítővé, úttörővé” [22] ezen a területen, de helyesen állapítja meg azt is, hogy a „...speciálisan ún. szerbus manier-ban Vitkovics nem áll a kezdeményezők között, mert átdolgozásaiban ő rendszerint megváltoztatta az eredeti versformát...” [23]. Ezekután jut arra a végső következtetésre, hogy „Szerb eredetű dalainak nincs különösebb jelentőségük; inkább csak a balladaszerűek érdemelnek közülök figyelmet (miket ő „regék”-nek nevez)...” [24]. Arról, amit a Bácskai regedal c. népdalfordítással kapcsolatosan mond a fenti jellemzés után, viszont csak a fordításnak és az eredetinek (amennyiben ez valahol fellelhető lesz) összevetése után mondhatunk végső következtetést.

Mindezidáig azonban nem történt kísérlet a Vitkovics-féle fordításoknak eredetiekkel való összevetésére. E sorok írója abban a szerencsés helyzetben van, hogy kutatásai során megtalálta két Vitkovics által lefordított szerb népdal eredeti szövegét, s így módjában áll az eredeti szöveget a fordítással, ha röviden is, egybevetni. Ez annál is inkább érdekes, mert mindkét fordítás (elsősorban formailag) nagymértékben eltér az eredetitől, s így világosan kimutatható, miért marad bizonyos szempontból pl. egy Bajza ezirányú munkássága mögött, nem is beszélve az ugyancsak kortárs Székács Józsefről, aki az első nagy lépést teszi meg ezen a téren [25].

A Szvorényi-féle 1879-es Vitkovics-kiadásból ismeretes Az elváló lány c. dal, amelynek eredetije tizenkét szótagos sorokból áll. Vitkovics ezzel szemben páros rímű felező nyolcasokban fordítja s szerkezetileg is átalakítja a verset. Míg az eredeti két (egy hat és egy három soros) szakaszból áll, addig Vitkovicsnál hat négy-négy soros strófát találunk. Így természetesen új, méghozzá magyaros formát kap a dal, s a formai változással veszít eredeti jellegéből, amit aztán az ilyenféle, magyar népdalra emlékeztető elemek mint, „Mást akartam, mást kell tennem”; „Boldogtalant ki ne szánjon”; „Hej, ne szólj meg...” stb. méginkább fokoznak.

Ennél is szembetűnőbb a változtatás egy másik, a Három leány... (eredetiben Momak i devojke) kezdetű dal esetében, amelynek eredeti formája az újabb keletű szerb-horvát népies versforma a deseterac, tízszótagos verssorokkal, metszettel a negyedik szótag után:

Tri devojke / bostan posejale
Gorom dinje / dolom lubenice,
A po sredi / rumene ružice.

Vitkovics fordításában e dal magyaros ritmusban, felező nyolcasokkal és páros rímekkel így hangzik:

Három leány egy kis kertbe'
Rózsát ültetett a földbe;
Egy legényke oda szokott,
Nyílt rózsákat lopogatott.

Mint láttuk, a dal — megintcsak a formaváltozással — elveszti eredeti ízét, ritmusát, megszűnik „szerbus manier” lenni, amelyet jóval korábban, ha kissé dőcögve is, de már Kazinczynál 1789-ben megtalálunk. Ugyancsak veszít valamelyest az eredeti színezetből azáltal is, hogy a formai mellett bizonyos — nem éppen lényegesnek mondható — tartalmi változtatást eszközöl. Ez kitűnik a fent idézett háromsoros eredeti szövegrésznek a fordítással való összevetéséből is. Nem csupán rózsák ültetéséről esik itt szó, hanem dinnyeföldről (bostan), amelybe a lányok... (devojke) sárga-(dinje) és görögdinnyét (lubenice) ültettek. E tartalmi változtatás fennáll a dal fordításának egy későbbi, mégpedig Bajza által készített változatában is, azonban Bajza — bár fordításaival ő is háttérbe szorul Székács József mellett — formailag követi az eredeti alakot. Nála így szólal meg a „szerbus manier”, -- nevezzük most már eredeti nevén — a deseterac:

Három lyánka ültetett virágot,
Völgybe szegfűt, domb fölébe rózsát.
S im a nőtlen ifjú arra tér el
És kitépi a lyányok virágát.

A bemutatott részből is látható, hogy Bajza már megérzi még az idegen közvetítés után is [27] e versforma eredeti ritmusát. A deseteracnál ismeretes metszetet a negyedik szótag után simán, zökkenés nélkül alkalmazza.

Meg kell itt jegyeznünk azt is, hogy nem ez az egyetlen szerb népdal, amelyet Vitkovics is, Bajza is lefordított magyarra, méghozzá jelentős formabeli különbséggel. Bajza Vitkoviccsal ellentétben ez utóbbiaknál is ügyesebben alkalmazza a szóban forgó modort, míg amaz megintcsak a magyaros formához nyúl. Ilyen a Ha én forrás volnék... és a Hajnallik már... kezdetű két dal, amelyeket, Bajza „Ohajtás” és „Vadászkaland” címen fordított le. Lényeges tartalmi eltérés a változatok között nincs. Idézzük a rövidebbet mindkét fordításban:

Vitkovics: Ha én forrás volnék,
Tudnám én, hol folynék:
Kedvesem lakánál,
Éppen ablakánál,
A hol ő öltözik,
A hol ő vetkőzik,
Tán belőlem inna,
Vagy szívére vonna.

Bajza: Oh ha volnék rétnek hús patakja,
Tudnám merre folyjak habjaimmal!
Csörgenék a kedves ablakánál,
Hol levetkőzik s ruháit ölti;
Szomját majd belőlem oltaná el;
Mellét meghúsiténem habommal,
És a kedves, kedves szívhez érnék, —
Oh ha volnék rétnek hús patakja!

Az imént felhozott példák mellett találunk aztán Vitkovicsnál is példát az eredeti forma alkalmazására, még hozzá az úgynevezett „regék” között. Ez azonban minden esetben csak kísérlet marad. Bár itt-ott felcsillan a Vörösmartynál oly kitűnő módon alkalmazott és művészién megformált népies jelleg, az a „finomabb népiesség”, amelyről Horváth János írja a Földi menny vizsgálata kapcsán, hogy „Minden mondatának egy-egy darabja átmegy a következőbe s lesz annak mintegy alapköve, de egyszersmind kapcsa a gondolatnak s fenntartója a folytonosságnak” [28]. Pedig az eredetiekben bőségesen találunk erre példákat. Illusztrálásként A koszovói lányka című közismert népdalt idézzük:

Uranila Kosovka devojka,
Uranila rano u nedelju
U nedelju prije jarka sunca
Zasukala bijele rukave,
Zasukala do beli lakata...

A fenti rész magyarul, Kiss Károly fordításában [29] így hangzik:

Korán serkent koszovói lányka,
Korán serkent vasárnap hajnalban,
Pirkadatkor, vasárnap hajnalban,
Hogy föltúrte fehér inge ujját,
Csak föltúrte fehér könyökéig...

Mind az eredetiből, mind a fordításból kimutathatók az átmenő mondattagok, amelyek fenntartják a gondolati folytonosságot a szövegben: „Uranila” — „Uranila”; „u nedelju” — „U nedelju”; „Zasukala” — „Zasukala”; vagy a magyarban: „Korán serkent” — „Korán serkent”; „vasárnap hajnalban” — „vasárnap hajnalban”; „Hogy föltúrte” — „Csak föltúrte”.

Azonban Vitkovicsnál is az ilyen elemek jelentkezése is csak felszínes, kísérleti jellegű marad, mert amint elszakad a magyaros formától nem tudja mindig eredetien alkalmazni azokat. A király unokája címűben találunk erre példákat: „Elmegy lovam s a főt is elviszi, Melyet kiszáraszt a napon szülém, Sírván felette nagy keserve közt, Siratni fogja egyetlen fiát.” Sikerültebbek már ugyancsak e balladában az ilyenek, mint „Kegyes király, te tündöklő napunk, Fényes nap itt a földön ég alatt!”; vagy „Könnyel borongott Ilka szép szeme, Könnyel borongott s hívá gyermekét”. Még nagyobb mértékű pontatlanságnak kell tulajdonítani a tízes szótagszám helytelen alkalmazását:

Még nem virágzott kellemesb virág,
Mint mely virágzott a mi éveinkben.

Vagy: Sok a te kérőd mostan udvarunkban;
De mindenik közt legjobb ketteje;

Tíz és tizenegy szótagú sorok váltakoznak a fordításban több helyen, s a ritmus így nehézkes, döcögő eredetietlen lesz.

Egy szempontból kell mégis értékelnünk Vitkovics fordítói tevékenységét, és pedig abból, hogy elsőnek nyúl eredeti forrásokhoz kor-

társai közül. Kazinczy, Kölcsey, Toldy, később Bajza is csak idegen közvetítéssel tud ízelítőt adni e gazdag népköltészeti anyagból, ő pedig már jelzi az utat a szerb népdalfordítások első nagy eredménye, Székács József fordítás-gyűjteménye felé [30].

II.

Vitkovics közvetítő tevékenysége nem volt egyirányú. Szerb nyelvű írásaival is (eredetiekkel és fordításokkal egyaránt) a két nép irodalmi és kulturális közeledését szolgálta. Bár nem volt a legtehetségesebb író és költő, működésével mégis nyújtott valamit a szerb kulturális és irodalmi élet ügyének.

Toldy és Szvorényi nyomán ismerjük A pozsonyi kabát című vígjátékát, amelyet Jünger Lioni öltözet című darabja után fordított (1808) [31], s amelynek szerb változatát is elkészítette A trieszti öltözet címen [32]. A szerb fordításban magát is szerepelteti Vidovics álnéven, Szavka kedveseként, amely feltehetően a Vidényi elváltoztatott formája [33]. Ismeretes azután egy általa szerbre fordított Kotzebue darab is, Az önfeláldozás címen, amely Radits Dusán szerint (az előzővel együtt) megjelent a Matica Srpska kiadásában 1830-ban [34].

Ugyancsak ismerjük szerb nyelvű lírai alkotásait is, amelyek száma viszonylag kevés, mindössze 16 [35]. E tizenhat verses mű három nagyobb csoportra osztható. Éspedig: 1. „ode” (ódák): Madjarskom palatinu Josifu; Lukijan Mušickom; Jovanu Belanovicu. 2. „ljubavne pesme” (szerelmi dalok): Ljubov; Na putovanje Sofije moje; Ljubovi; Ljubezno pevanje i Juli. 3. „pesme pretežno refleksivne” (túlnyomóan reflexív jellegű dalok): Nadeždi; Mog Aleksandra pesma o berbi; Pravdanje. A felsorolt művek közül különösen figyelmet érdemel jelen szempontból a Lukijan Mušickom (Mušicki Lukijanhoz) c., amelyben egykori budai iskolatársát köszönti. Az 1795–96-os tanévben a „rektorikai osztályt” Budán végezte, s itt ismerkedett meg Mušickival, a későbbi nagy klasszikus költővel, a „szerbek Virágjával”, akihez hosszú időn át komoly kapcsolatok fűzték. Vitkovicsnak egy Kazinczyhoz írott (1811. dec. 24.) leveléből tudjuk, hogy Mušicki próbálta őt „... lantjával a rácz literaturára édesget”...-ni [36]. Mušicki ugyanis, elolvasva Kazinczynak Vitkovicshoz írt episztoláját, igyekezett Vitkovicsot megnyerni ódáival a „rácz litaraturá”-nak, amely ódákat aztán Vitkovics Kazinczynak is eljuttatott Szemere Pál közvetítésével [37]. Így válhatott közvetítővé Kazinczy és Mušicki között. A fenti levélben (1811. dec. 24.) eképpen jellemzi Mušickit Kazinczynak: „... Musiczky Lucián a letudósabb és legjobb pap papjaink között. Beszél, ír szlavóniai, rácz, orosz, görög, magyar, franczia, német, deák, sőt zsidó nyelven is. És mindezek teszik azt, hogy keresztet nem kaphat. Ezt ne csudáld; mivel ezen derékségei mellett hizelkedni, csúszni-mászni nagyon nem tud. Megérdemli ez a nagyférfi, hogy az egyveleg írásaidból egy példányt küldjek számára?” [38].

Érthető ezek után az a lelkesedés, amellyel Kazinczy 1812. február 5-én írt levelében illeti a már szerémi „archimandrita” [39] Mušickit:

„Vitkovics barátunk azon jóságai szerint, melyekkel irántam viseltetik, megküldé nekem hozzá intézett ódát. Maga a dal előttem mindeddig érthetetlen, mert itt nincs senki, aki megmagyarázná, sőt csak füleim előtt elzengeni is tudná; de ismerem én poetai tüzedet néhány más énekeidből, melyek német fordítással jelentek meg, s ezek után képzelem, hogy a' mi közös barátunk tőled olly csillogó színű virágokat nyert koszoruul, mint érdemes atyja. Régen tisztelem érdemeidet, dicső férjfiú! de az a sok citatum, kivált a mellyeket Herderből szedél ki, szeretettel elegyes tiszteletre vonsz feléd” [40].

Kivált Herder ismeretéért becsüli nagyra Kazinczy Mušickit szemben a magyar protestáns és katolikus papokkal, akik közül nagyon kevés ismeri a német felvilágosodás nagy alakjának nevét és működését. S mégis Mušicki felekezetét a „...pápisták és protestánsok vadnak képzelik” [41]. Levelének további részében kifejti nézetét a nemzeti-ségi kultúra fejlődésére vonatkozóan is; tisztelettel és lelkesedéssel adózik a szerb nemzet irodalmi és kulturális törekvéseinek, mert — mint mondja — „Az én patriotismusom nem ellenkezik a cosmopolitismussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását ohajtom, midőn azt a mennyire tőlem kitelik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy — más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem; nevezetesen nem könyörgök azért, hogy az a nyelv nem boldoguljon a mellyen az Azan Aga mennyei szépségű elegiája énekeltetett” [42]. Ezzel a nemes gesztussal Kazinczy voltaképpen messze-menően haladó álláspontot foglal el, szemben a néhány év múlva már erősen jelentkező nacionalista felfogással, amely szerint például „A tót lehet külsőleg pallérozott, de mint valódi intenzív műveltségre képtelen, mindig csak barbár marad” [43]. Vagyis, a nemzetiségek nem méltók arra, hogy saját nyelvüket, kultúrájukat ápolják, fejlesszék, mert hisz a művelődésre egyszerűen képtelenek. De az ilyen túlzó nacionalista felfogás mellett meglévő magyarosítási [44] törekvésekkel szemben is rendkívül progresszív felfogást jelent Kazinczy fenti, a nemzetiségi törekvéseket pártoló véleménye, amely sok hasonlóságot mutat a Széchenyi-féle későbbi nemzetiségi politikával — aki elítéli az erőszakos magyarosítást 1842-es Akadémiai beszédében; — csak hogy, amíg Széchenyinek ez a látszólagosan progresszív felfogása feudális konzervativizmusából fakad, addig Kazinczy, mint európai látókorú „polgár” vallja a fenti elveket [45]. Méginkább megerősíti ezt levelének pompás, meleghangú, ugyancsak határozott állásfoglalást tartalmazó befejezése: „Vedd berekesztésül vallomásomat: Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton. Szeressük egymást tisztelt férjfiú, mert érezzük, hogy az igazság gyermekei vagyunk” [46].

Vitkovics és Mušicki kapcsolatáról ismerünk még ezeken kívül is egy-két fontosabb adatot. Amikor a szerbség régi hazájában szabadságharcot indított a török iga ellen, Vitkovics nagy érdeklődéssel figyeli a zajló eseményeket. Véleményét egy levélben juttatja kifejezésre, amelyet a közvetlen baráthoz, Mušickihez írt: „Nagyon megörvendeztetett a hír, hogy testvérjeink végleg felszabadultak a török iga

alól... Adná az ég, hogy fajunk továbbra békében uralkodjon, mert népünk hősiességében, becsületben és ha kell, testvéri egyetértésben minden nemzetet felülmul” [47].

Ugyancsak Mušickival való kapcsolatáról tudjuk, hogy egy ízben a „békés közvetítő” szerepét tölti be Virág Benedek és Mušicki között. Történt ugyanis, hogy Virág egyik ódájában (A versengő hazafiakhoz) „vad ráckoknak” nevezte a szerbeket. Mušicki ez ellen élesen kikelt egyik Vitkovics-hoz írott ódájában, s követelte a sérelem korrigálását. Vitkovics levélben próbálja menteni Virágot, mondván, hogy az a „vad ráczok” helyett „vad Thráczokat” akart írni, s a tévedést a mű új kiadásában helyesbíti [48].

Szólnunk kell még itt egy másik szerb nyelvű munkájáról (Spomen Milice), amely megintcsak kevésbé sikerült alkotás, de jelentős mégis abból a szempontból, hogy Vitkovics ezáltal a szentimentalizmus közvetítője lett a szerb irodalom felé. A Spomen Milice ugyanis nem egyéb, mint Kármán Fannyjának szerb nyelvű átdolgozása [49] nagyobb változtatásokkal, nehézkes nyelvezettel [20]. „Kármánnak szabatos és erőteljes nyelvi kifejezését, lendületességét, könnyedségét Vitkovics nem tudta visszaadni... Némely helyütt kiérezni, hogy... lendületességre törekszik; ilyenkor toldásokat tesz hozzá az eredeti kifejezésekhez, de ezzel többnyire csak elrontja a hangulatot” [51]. Midezek ellenére is megilleti a közvetítő elnevezés, mert magyar nyelvű írásaiból is pontosan kimutatható a szentimentalizmus számos elemének megléte. Elég itt utalnunk közismert levélregényére, amelyből Goethe, Kazinczy, Kármán hatása egyaránt érezhető; valamint verseinek ilyenféle kifejezéseire, mint „andalgok, busongok”; „könnyem titkon hull”; [52] „szegény szívem Magánosan zokog”; „a két orcám Bútól elhervadt”; [53] stb. Ugyancsak ezt látszik igazolni Radits Dusan megjegyzése is az Életem vágya c. szerb nyelven írott kis prózai írásáról: „Vitkovics benne a falusi élet dicséretét zengi a városéval szemben, és a valódi boldogságot az erény gyakorlásában találja” [54].

III.

A fenti adatok mellett szükségesnek tartjuk röviden külön vizsgálat tárgyává tenni a szerb-magyar kapcsolatok szempontjából Vitkovicsnak két magyar nyelvű prózai írását is, amelyek tartalmuknál fogva ismeretterjesztő jellegűek, s ily módon válnak jelentős dokumentummá említett kapcsolataink történetében. Mindkét értekezés a Tudományos Gyűjteményben jelent meg. Az egyik (Az ó-hitű magyar írókról) 1818-ban, a másik (A szerbusi vagy rácz nyelvűről) 1819-ben [55]. Az elsőben célját így fogalmazza meg: „Valának hazánkban az ó-hitűek közül is magyar írók; de ők magyar publikumnak köz-ösmeretébe nem juthattak... Én... szívesen nyúlók tollamhoz: az ily íróknak emlékezetöket a hazafiak előtt megújítani, és őket, a mennyire kiszemelhettem, megösmértetni” [56]. Mindezt pedig azért látja szükségesnek, mert „... Kazinczy Ferencz úr a Vitkovics [57] úrhoz írt és 1811-ben kiadott poétai épistolájának czimlapján őt azon felekezetből (ti. a görög keleti egy-

házból L. I.) elsőnek, sőt mindeddig egyetlen írónak hibásan állította, és ő utána többen is helytelenül tartották” [58].

Ezután történelmi adatokból kiindulva igyekszik vázolni a szerbség és magyarság évszázados kapcsolatait, majd rátér az óhitű írók működésének ismertetésére. Történelmi áttekintésében utal arra, hogy „... a szerbiai, dalmátiai, bosniai és rasciai nép még Árpád alatt a magyarokkal... összetársalkodott...” [59]. Később a magyar és szerb uralkodó családok között rokoni kapcsolatok is jöttek létre [60], ugyanis „II. Gejzának felesége szerviai királynak, Istvánnak lyánya volt. Úgy Dragutin, szerviai király 1271-ben IV. István, magyar királynak leányát, Erzsébetet, vette feleségül. Gara Miklós palatinus szerviai királynak, Lázárnak leányával, Helénával kelt egybe” [61]. Ezen adatokra hivatkozva teszi meg aztán azt a megjegyzését, hogy „Ezen nép közül hogy sokan magyarul ne tudtak volna beszélni és írni, feltenni is igen nagy előítélet lenne” [62].

Ezek után veszi sorra mindazon óhitű írókat, akik előtte magyar nyelven írogattak. Többi között például Muskatirovics Jánosról (Jovan Muškatorivić) ír, aki „Pest városának volt senatora [63], s aki egy negyvenöt lapból álló hasznos, gazdasági kérdésekkel foglalkozó munkát írt szerb léttére magyar nyelven: „Rövid gondolatok azon módok iránt, melyek szerint kedves magyar hazánkat jó féle hussal és hallal állandóan lehetne segíteni, s a húsnak fogyatkozását, következendőképen a becsúszott drágaságot eltávoztatni. Irta Muskatirovics János, pesti senátor és Magyarországon s a hozzátartozandó tartományokban hiteles prókátor. Budán, nyomtattatott a királyi universitás betűivel, 1804” [64]. Szemelvényt is közöl a műből, amelyből kitűnik, milyen elgondolások vezették a szerzőt a műve megalkotásához: „Minden jó hazafinak kötelessége hozza magával, hogy a mennyiben a közjóban szolgálhat, azt el ne mulasztja” [65].

E nemes gondolkodásról valló nyilatkozás méltán nyerhette meg a magát magyarnak valló, de szerb voltát sohasem tagadó Vitkovics tetszését. És jegyezzük meg azt is, hogy igen találóan választotta meg Muskatirovics művének illusztrálására a fenti idézetet.

Persze, szóvá kell tenni azt is, hogy Vitkovics válogatás nélkül foglalkozik minden előtte író „óhitű” íróval, amelynek eredménye az lett, hogy belekerült a névsorba, Alexovics Vazul is, aki pedig köztudomású, hogy a felvilágosodott gondolat legádázabb magyarországi ellensége volt. Igaz viszont, hogy a szerző bizonyos tárgyilagossággal nyúlt ehhez a kérdéshez, amikor a következő megállapítást eszközölte Alexovics jellemzésére: „Az ó-hitűek közül tudtommal Alexovics Basilius egri fi, azután paulinus, volt a legelső, a ki magyar nyelven sok jeles munkákat napfényre bocsájtott. Ezek közönségesen ösmérttek, és a papi rendtől kedvesen elfogadtak lévén, azokról itten kiterjedőleg szólni felesleges volna” [66]. Hogy ez a „szólni felesleges volna” tulajdonképpen mit rejt magában, rem tudhatjuk. Annál kevésbé, mivel az egyházzal, a papokról alkotott véleménye (és itt a katolikus egyházra gondolunk) nem mindig egyértelmű. Egyet azonban meg kell jegyeznünk föltétlenül: nem valószínű, hogy különösebben rokonszenvesnek találta volna Alexovics személyét és életművét az a Vitkovics, aki mint

fiatal kezdő prókátor egy Verseghy Ferencnek köszönhette a pályán való fölemelkedését [67]. Ez a Verseghy Ferenc pedig részben épp egy Alexovicsnak köszönhette határozottan progresszív, felvilágosult magatartása és gondolkozása miatt pályájának derékbátörését [68]. Viszont ugyanakkor feltételezhető, hogy nem akart elmarasztaló véleményt sem hangoztatni Alexovicsról talán éppen a rá jellemző óvatosságból kifolyólag.

Jelentősebb másik értekezése, a már fentebb idézett: A szerbus vagy rácz nyelvről. Ezen keresztül válik még tudatosabb közvetítővé, a szerb-magyar kulturális kapcsolatok ápolójává.

Írása bevezető részében kifejti, miért tartja szükségesnek az adott kérdéssel foglalkozni: „Különféle nyelveknek tudása — írja — mi hasznos, mi oktató, és egyszersmind mi mulattatással bíró dolog legyen, azok, kik több nyelven szólnak és írnak, leghelyesebben megítélhetik. Kevesen vannak, kik sok nyelvet megtanulni elmések és módosok valának. Azonban ha megtanulni nem is, de legalább több nyelvnek alkotó részeit és tulajdonságait ismerni mindenkinek, ki a nyelvekben járt-kelt férfinak nevét méltán viselni akarja, valóban szükséges [69]. Szükséges továbbá azért is — folytatja okfejtését — mert a magyaroknak „... hazájokban, a hazáin kívül ugy is több nyelvek kelendők és használhatók, nem megvető és nem is haszontalan dolog, ha ők azon nyelvnek tudásába ... legalább egy kis ismeretébe beavattatnak” [70]. S végül szükségesnek látszik azért is, mert „a nemes szívű magyarok” hazájukban „... minden jó hazafival, bármi nyelven szóljon is, barátságosan kezet fognak” [71].

Ilyen megokolással véli azután, hogy „... kedvesen veszi a magyar olvasó, ha a rácz nyelvről néhány ismereteket naggyából ...” értekezésében előterjeszt [72].

* * *

Vitkovicsnak e dolgozatát három szempontból tartjuk értékesnek:

1. A szerb nyelv hangrendszerének s ezzel kapcsolatosan a szerb és a szláv ABC-nek ismertetését megfelelő tudományos alapokra próbálja helyezni, amikor kora legjelesebb tudósának, a szláv filológia megteremtőjének, Jozef Dobrovskýnak működésére hivatkozik e kérdésben: „... Dombrowszky I. ur, prágai kanonok, — írja Vitkovics — nagy buvárja a szláv nyelvnek ily című könyvében: „Szlovanka”, melyet 1806-ban Prágában német nyelven adott ki, erősen tagadja Hieronymust lenni a szláv ABC szerzőjének; hanem inkább sz. Cyrillus és Methodius után, kik a 11-ik században a napnyugati ekklesia által eretnekeknek kikiáltottak, valamely illyriai paptól feltaláltnak, vagy behozottnak lenni állítja” [73]. Igaz ugyan, hogy a fenti megállapítást a maga módján kritizálja is, tagadva Dobrovský állításának igazát, mert hisz „... a napkeleti ekklesia századok óta szakadatlanul cyrillusi ABC-nek és betűknek nevezte volt, és a mai napig is nevezi” [74], (Ti. a szláv ABC-t. L. I.); de felróható-e ez hibául a szerzőnek a XIX. század elején, amikor végérvényesen mai napig sem sikerült a tudománynak tisztáznia ezt a rendkívül bonyolult kérdést?!

2. Értékesnek tartjuk a fenti értekezést abból a szempontból is, amelyről már voltaképpen dolgozatunk I. részében szó esett. Ez pedig a szerb népdalok kérdése. Feltehetően ő szól elsőként Karadžié ezirányú tevékenységéről, amikor Kazinczy Azzan-aggájának említése után megjegyzi, hogy „Ilyen dalok számtalanok, és többnyire vitézi tettekről készültek, melyek tradíció által a nép szájában megmaradtak... Stephánovics Vuk sokat összeszedett és két kötetben „Köznépi énekes könyv” cím alatt Bécsben, 1814. és 1815-ben kiadott” [75]. Ezáltal Karadžié első magyarországi méltatójának is tekinthetjük.

3. Komoly értéket kölcsönöz az értekezésnek harmadsorban az is, hogy feltehetően ugyancsak ő szól magyarországi viszonylatban elsőnek Karadžié szerb grammatikájáról is, amely 1814-ben jelent meg Bécsben, s amely a mai modern szerb nyelv alapjait foglalja sok tekintetben magába [76]. Persze ezuttal sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Karadžié művének értékelésével tévedett, amikor leírja, hogy ez a grammatika „...valamint rövid, úgy hiányos is” [77]. Saját magával került itt valójában ellentmondásba, mert a következő sorokban kifejti, hogy Karadžié előtt senki sem gondoskodott”... e nyelvnek számára grammatikát írni...” s ezért tanulták a gyermekek az iskolában a szláv grammatikát, azaz az egyházi szláv nyelvet. Karadžié fellépése viszont egyszerre forradalmasított mindent, megteremtette az új, a nép nyelvéből kialakított irodalmi nyelvet, amely nélkül további fejlődés egyszerűen lehetetlenné vált volna.

* * *

A fentiekben próbáltuk röviden vázolni Vitkovics Mihálynak, a szerb származású magyar írónak a szerb-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok terén kifejtett munkásságát. Ha nem is sikerült teljes egészében megfelelő források híján a kérdés minden részletét felölelni (hisz ez egy hosszabb, elmélyültebb tanulmányt igényelne), mégis úgy érezzük, tettünk valamit az adatok valamelyes egységbe foglalásával. És ezt azért látjuk fontosnak, mert a XIX. század elején, helyesebben első harmadában föltétlenül ebben és a hasonló kulturális kapcsolatokban kell látnunk a magyarság és a magyarországi szerb nemzetiség egymáshoz való közeledését, szemben az akkor már szárnyait bontogató nacionalizmussal, az erőszakos nacionalista nemzetiségi politika reakciós megnyilvánulásaival.

J E G Y Z E T E K :

- [1] Július Dolanský: A magyar irodalom jelentősége a szláv irodalmakra nézve, Filologiai Közlöny, 1956. március—június 18.
- [2] Vujicsics D. Sztoján: Ady és a szerb-horvát írók, Világirodalmi Figyelő, 1958. 2. 128.
- [3] L. Szekfű Gyula: A magyarság és a szlávok, Bp., 1942. 241.
- [4] Lásd erre vonatkozólag: Dr. Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből, Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. 1956. 392—446.
- [5] Július Dolanský: I. m. 29.

- [6] Vujcsics D. Sztoján: A Matica Sprska bibliográfiái, Irodalmi Figyelő 1957. 4. 341.
- [7] Július Dolanský: I. m. 29.
- [8] Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, Bp., 1927. 142—143.
- [9] Uo. 143.
- [10] Megjelent Vidényi J. álnév alatt a Tudományos Gyűjteményben 1819. októberében.
- [11] Mindkét szöveget a Szvorényi-féle 1879-es Vitkovics-kiadás alapján közöljük: Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorényi J. Bp., 1879. II. 210.
- [12] Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorényi J. Bp., 1879. III. XIX.
- [13] Kosztolányi Zoltán: Vitkovics Mihály élete és írói munkássága, Bp., 1901. 44.
- [14] Uo.
- [15] Uo. 41.
- [16] Uo. 45.
- [17] Horváth János: I. m. 152—153.
- [18] Kosztolányi Zoltán: I. m. 45.
- [19] Radits Dusán: Vitkovics Mihály életrajza, Újvidék 1909. 85.
- [20] Uo.
- [21] Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, Bp., 1927. 144.
- [23] Uo. 145.
- [24] Uo. 152.
- [25] Legutóbb erről a kérdésről: Vujcsics D. Sztoján: A koszovói lányka c. kötet (Ford. Kiss Károly, Bp., 1957.) 235.
- [26] Vitkovics Mihály Művei Kiadja Szvorényi J. Bp., 1879. I. 23.
- [27] Ismeretes, hogy Bajza nem eredetiből fordított, hanem Telvj és Corhard fordításai nyomán. L.: Bajza József Munkái (Élő Könyvek Magyar Klasszikusok) Franklin Bp., IX. 106.
- [28] Horváth János: A „szerbus manier” Tanulmányok c. kötet Bp., 1956. 267.
- [29] A koszovói lányka — szerb-horvát hősi énekek, románcok Ford. Kiss Károly Bp., 1957. 93.
- [30] Uo. 235.

II.

- [31] Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorányi J. Bp., 1879. III. XIV.
- [32] Radits Dusán: I. m. 44—46.
- [33] Uo.
- [34] Uo.
- [35] Mladen Leskovac: Mihailo Vitković — njegov život i rad u srpskoj i madjarskoj književnosti, Sremski Karlovci, 1935. Leskovac részletesen foglalkozik művében ezekkel a művekkel. Az alábbiakban az ő csoportosítását követjük a versek felsorolásánál.
- [36] Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorányi J. Bp., 1879. III. 143.
- [37] Uo. 40—41.
- [38] Uo.
- [39] E szó magyarul kanonokot jelent, Rummy Károly György megjegyzése szerint „kolostori apát”. L. Kazinczy Ferenc Levelei IX. 275. lábjegyzet.
- [40] Kaz. Lev. IX. 275—277.
- [41] Uo.
- [42] Uo.
- [43] Idézi Arató Endre: A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzeti politikája a szabadságharc előtt. Századok 1955. 2. 197.
- [44] Arató Endre idézett művében foglalkozik a kérdéssel részletesen.
- [45] Arató Endre: I. m. 199—204.
- [46] Kaz. Lev. IX. 275—277.
- [47] Idézi Radits D.: I. m. 67.
- [48] Uo. 68.

- [49] A Spomen Milicie kérdését tárgyalta Piukovics Gábor az Egyetemes Philológiai Közlönyben (1887-es év), valamint Radits D.: I. m. 69—70.
- [50] Radits D.: I. m. 69—70.
- [51] Uo.
- [52] Nem hasznom énnékem... kezdetű versében.
- [53] Paraszt lyánka dala.
- [54] Radits D.: I. m. 70.

III.

- [55] Mindkettőt közölte Szvorényi is: Vitkovics Mihály Művei Bp., 1879. II. 193—211.
- [56] Uo. 193.
- [57] Meg kell jegyeznünk, hogy Vitkovics itt tárgyalt értekezését Vidényi álnév alatt írta, ezért beszél itt önmagáról.
- [58] Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorényi J. Bp., 1879. II. 193.
- [59] Uo. 193—194.
- [60] Uo. 194.
- [61] Uo. lábjegyzetben.
- [62] Uo. 194.
- [63] Uo. 199.
- [64] Uo.
- [65] Uo. 200.
- [66] Uo. 196.
- [67] Verseghy ajánlotta Vitkovicsot a Majthényi-családhoz ügyvédnek l. Radts D. I. m. 29.
- [68] Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában Bp., 1954. 92.
- [69] Vitkovics Mihály Művei, Kiadja Szvorényi J. Bp., m. 1879. II. 201—202.
- [70] Uo. 202.
- [71] Uo. 203.
- [72] Uo.
- [73] Uo. 204.
- [74] Uo.
- [75] Uo. 210.
- [76] Uo. 208—209.
- [77] Uo. 208.